

УДК: 821.152.1-1.09"18/19"В.Єйтс:7.046-032.2

МІФОЛОГЕМА “ВОДИ” В ЛІРИЦІ ВІЛЬЯМА Б. ЄЙТСА

Ірина Сенчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000)*

Досліджено специфіку художнього втілення та функціонування у ліриці В. Б. Єйтса міфологеми “води” як індивідуальної творчої проекції психологічних і культурно-генетичних архетипів і доведено, що вона є важливою для розуміння його світовідчуття та глибинного зв’язку з ірландською свідомістю. Архетипний образ водного потоку (ріки, джерела, озера, моря) доповнює конструювання його міфосвіту. Проте в межах міфопоетики Єйтса “вода” трактується не тільки як втілення архетипу Великої матері (першостихії), а й як символ плинності часу та образ світового хаосу.

Ключові слова: міфологема, міфопоетика, архетип, символ, міф, В. Б. Єйтс.

Дж. Голліс у дослідженні “Міфологеми. Втілення невидимого світу” (2004) визначає міфологеми як “окремий фундаментальний елемент чи мотив будь-якого міфу”, головними засобами вираження в якому є метафора і символ [8, с. 16]. Якщо архетипи як універсалії людського існування, що доводять єдність людської культури, є статичними елементами міфу, його схематичним інваріантним ядром, то міфологеми, представляючи конкретні прояви і модифікації універсальних парадигм, тобто закладених в архетипах смислів, є динамічними одиницями оприявлення міфу в художній літературі, його ідеєю-формою. Крім того, на відміну від архетипу, що є структурою “загальнолюдських, первинних образів колективного несвідомого” (К. Г. Юнг), міфологема – це своєрідний мовний етнокод, що його автор дешифрує індивідуально-авторською мовою, адже для кожного етносу характерний свій набір міфологем.

Міфологемність – один із визначальних принципів поетики ірландського англословного письменника *Вільяма Б. Єйтса* (1865–1939): міфологеми слугують головним структурним елементом його художнього цілого, виконуючи образ- і смислотвірну функції. Поряд із міфологемами “світового дерева”, “місяця”, “землі” і “вогню” найвиразніше, на наш погляд, у творчому доробку поета виявляється міфологема “води”, що є авторською психологічною і культурно-генетичною проекцією архетипів і засобом поетизації мови. *Метою цієї наукової розвідки є виявлення способів актуалізації та дослідження специфіки художнього втілення і функціонування міфологеми “води” у ліриці В. Б. Єйтса.*

Узагальнену характеристику міфологеми “води” у світовій культурній свідомості пропонують у своїх працях такі дослідники міфопоетичного, як Г. Башляр (“Вода і мрії”, 1942), Є. Мелетинський (“Поетика міфу”, 1976), В. Топоров (“Про “поетичний” комплекс моря і його психофізіологічні основи”, 1995), К. Г. Юнг (“Про архетипи колективного несвідомого”, 1934, “Психологія і релігія”, 1938) тощо. За К. Г. Юнгом,

первісна стихія – вода, що “розуміється як лоно, груди матері і як колиска, є істинно міфологічним образом, образотворчою цілісністю, наділеною сенсом” [9, с. 60]. Проте в Греції, як стверджує вчений, вода як “первісна стихія, як лоно є науковою ідеєю, тобто не просто міфологемою, а й “філософемою” [9, с. 61], адже і Гомер, і деякі грецькі філософи стверджували, що все вийшло з води.

Для первісного міфологічного мислення вода – одна з фундаментальних стихій світобудови. Вода – це океан, море, дощ, ріка, озеро, джерело, роса, туман. При цьому небо також часто мислиться чимось на зразок верхнього моря. У найрізноманітніших міфологіях вода – першопочаток, вихідний стан усього суцього, еквівалент первісного хаосу. Уявлення про “первинність морської стихії, з надр якої виникає або твориться земля, має універсальний характер, і таке уявлення можна знайти майже в усіх міфологіях світу” [4, с. 206]. Відтак, ідеї первинності океану, що слугує основою космогонічної концепції, відповідає космологічна модель суходолу, оточеного світовим океаном. Уявлення про “водний хаос лежить і в основі широко поширеного мотиву всесвітнього потопу, що нібито мав місце на початку часів” [4, с. 207]. При цьому, як зауважує російський вчений Є. Мелетинський, “перехід від безформної водної стихії до суходолу виступає в міфах як найважливіший акт, необхідний для перетворення хаосу в космос” [4, с. 207]. Водночас у різних культурах вода, у вигляді дощу і рік, означає “покращення” або “примноження” і загалом плодючість [див.: 7, с. 151], тобто є символом жіночого начала.

Отже, вода – це давній універсальний символ “чистоти, плодючості і джерело самого життя <...> Воду також порівнювали з мудрістю; так, в даосизмі образ води, яка знаходить шлях в обхід перепон, – це символ тріумфу видимої слабкості над силою <...> Невтомна вода – буддиський символ бурхливого потоку буття <...> В легендах і фольклорі озера – двосторонні дзеркала, що розділяють природний і надприродний світи <...> Символізм води як перехідного стану пояснює велику кількість міфів, в яких ріки або моря розділяють світи живих і мертвих” [див.: 6, с. 43]. Так, в грецькій міфології це річка Стікс, через яку в підземне царство Аїда душі померлих перевозить за плату Харон. У християнській традиції вода мислиться як “чудесна рідина”, “божественна вода”, а в функціональному аспекті – як “вода хрещення, як церковна свята вода, що містить в собі властивості творення і перетворення”, вона “змінює людину і дає їй духовне відродження” [10]. До того ж, як зазначає в праці “Психологія і релігія” К. Г. Юнг, “вода використовувалася як алегорія Святого Духу”, а також “алегорія людськості Христа” [10].

Міфологема “води” артикулює багато значень, серед яких можна виокремити кілька головних сем: (1) вода як образ первісного світового хаосу (міф про потоп, тема шторму); (2) вода як сакральна божественна стихія (мотиви хрещення); (3) вода як образ “душі природи”, праматері, витоків життя; (4) вода як символ плинності часу; (5) вода як стихія творчості (мотив фонтана, мотив джерела); (6) вода як стихія, що втілює людську сексуальність.

Вода – це основна стихія Ірландії, що зі всіх боків омивається морями та багата на озера і річки, тобто вода слугує тут своєрідним “національним кодом життєбуття”. Крім того, в усіх ірландських сказаннях, міфологічних чи епічних, Інший світ, потойбічний чи чарівний світ богів, локалізується або за морем, на заході, на великих островах, до

яких можна дістатися лише морем, або на дні моря чи озера, або в пагорбах і курганах [див.: 2]. Проте де б він не був – за морем, на дні озера чи під землею, доступ до нього здійснюється саме водним шляхом.

Через зв’язок зі стихією води пояснював унікальність ірландців порівняно з іншими народами і Вільям Б. Єйтс. В есе “Земля, вогонь і вода” він писав: “Один французький письменник, котрого я читав у дитинстві, сказав, що під час блукань іудеїв в їхні серця увійшла пустеля, яка і зробила їх такими, якими вони є зараз. Я не пам’ятаю, за допомогою яких доказів він доводив, що євреї досі залишаються найживучішими чадами землі, але, напевно, у кожній стихії є свої улюблені діти <...> І я впевнений, що вода – вода морів і озер, туманів і дощів – сотворила ірландців за своїм образом. У нас в голові постійно виникають образи, ніби відображені поверхнею водоюмища. В давнину ми повністю віддавалися міфам і бачили божества усюди. Ми говорили з ними віч-на-віч, і в нас збереглося так багато легенд про це спілкування, що кількісно ми, напевно, переважаємо всі інші європейські нації. Навіть зараз наші селяни розмовляють з померлими або людьми, котрі ніколи не вмирали у нашому розумінні цього слова <...> Ми можемо уподібнити свою свідомість нерухомій водній поверхні <...> Недаремно мудрий Порфирий вважав, що всі душі народжуються завдяки воді і що верениці образів течуть в душу з води” [3, с. 80–81].

У творчості Єйтса вода перетворюється на концептуально значущий образ, що набуває характеру міфологеми. Водні образи – “море”, “озеро”, “джерело”, “дощ”, “туман”, що є наскрізними в його ліриці, – важливі для розуміння принципів конструювання його поетичного Всесвіту. Роль, якою ірландський поет наділяє ці категорії, пов’язана з ключовими для нього темами часу, вічності, творчої енергії, історичного процесу, а також образами Ірландії і Візантії.

Конструюючи у своїх поезіях багатоаспектний ідеобраз Ірландії, Єйтс вводить елементи кельтської міфології і “живі образи” історичного й побутового характеру (історичних діячів та ірландських селян), а також окреслює ірландський життєпростір, невід’ємним елементом якого є водна стихія. Образи “моря”, “озера”, “джерела”, “туману” стають формотворчим елементом національного пейзажу, покликани репрезентувати моделі національної ідентичності через форму єдиного, впізнаваного одухотвореного простору, що виростає до рівня символу, виконуючи функцію мнемонічного знаку, який сконцентровує пам’ять про буття спільноти. Тобто Єйтс трансформує природний елемент в культурний об’єкт. Вірш “Пісня рудого Ганрагана про Ірландію”¹ (*Red Hanrahan’s Song about Ireland*) зі збірки “В семи лісах” (1904) – яскравий приклад того, як ідеобраз Ірландії, персоніфікований тут через фольклорний образ Кетлін, дочки Гулігана, є витворений із залученням кельтської міфологічної традиції (згадка королеви-воїволиці Мейв: “...for all that Maeve can say”), а також ірландського топоніму й елементів місцевого ландшафту: згадані топографічні назви – Куммен-Стренд (узбережжя між Слайго й Стрендгілом), Нокнарей (місцевість у Слайго відома як гора королів”, де, за переказами, і похована королева Мейв) та жовте озеро Клотна-Баре, що розташовані на малій батьківщині автора, – представляють західну, найбільш ірландську частину острова, яка з одного боку омивається морем і є краєм

¹ “Рудий Ганраган” – одна з літературних масок поета.

озер, річок, пагорбів і морських вітрів. Тобто просторово-часові координати Ірландії Єйтс співвідносить з міфообразами рідного краю. Спорідненість ірландців із водою акцентована і у завершальних рядках вірша, де кров в ірландських жилах порівнюється з повноводдям: “*Like heavy flooded waters our bodies and our blood*” [11, с. 82].

При цьому окреслюючи традиційно ірландські простори, Єйтс означає і себе у просторі, свою належність до ірландської землі. Знаково, що саме у вірші “Рибалка” (*The Fisherman*) зі збірки “Дикі лебеді у Кулі” (1919), де символом національних традицій і чеснот, тобто одним із метафоричних втілень Ірландії, Єйтс робить Коннемарського рибалку, людину, усе життя якої пов’язане і залежить від води, поет вперше говорить про бажання писати для “народу свого” (“*my own race*”): “*...All day I’d looked in the face / What I had hoped ‘twould be / To write for my own race / And the reality /.../ Before I am old / I shall have written him one / poem maybe as cold / And passionate as the dawn*” [11, с. 148, 149].

Міфологічні стереотипи світобачення і світовідчуття ірландців, їхні уявлення про потойбіччя та віра в існування надприродних істот – духів або фейрів озер, річок, лісів та пагорбів, які непідвладні ні законам часу, ні умовам простору, – також відображені в ліриці Єйтса. Ірландці здавна вірили, що грань, яка відділяє світ людей від іншосвіту сидів (ельфів і фей), є дуже тонкою і ледь помітною. В етимологічному значенні слово *sid* означало якийсь світ, паралельний світу людей, що, “будучи відмінним і віддаленим від нього, все ж дотикається або стикається з ним, дозволяючи вибраним або покликаним істотам у будь-який момент проникнути в Інбуття” [2]. Наприкінці XIX ст. для ірландців (особливо західної частини острова) фольклор і міфологія зберігали, хоча й видозмінившись, свою функціональність у культурному просторі, оформившись у певний комплекс уявлень про сили природи і забобонів, в яких вода наділялася містичними властивостями.

В ранній ліриці Єйтса саме водні образи, переважаючи при описі просторових координат, найчастіше артикулюють ірландську міфо-фольклорну традицію, де “туманні води” слугують воротами переходу в Іншосвіт, населений чарівними сідами. Так, у вірші “ому всихають гілки” (*The Withering of the Boughs*) зі збірки “В семи лісах”, відображаючи ірландські вірування, саме з озерної півми виринають відьми: “*<...> I know of the leafy paths that the witches take / Who come with their crowns of pearl and their spindles of wool, / And their secret smile, out of the depths of the lake*” (підкреслення наше. – І. С.) [11, с. 79]. Через водний комплекс означений ірландський чарівний Іншосвіт, світ Туатха Де Данаан, богів дохристиянської Ірландії, куди, за народним повір’ям, феї забирають душі померлих дітей, у вірші “Украдене дитя” (*The Stolen Child*) зі збірки “Розпуття” (1889): “*Where dips the rocky highland / Of Sleuth Wood in the lake, / There lies a leafy island /.../ Where the wandering water gushes / From the hills above Glen-Car, / In pools among the rushes / That scarce could bathe a star, / We seek for slumbering trout / And whispering in their ears / Give them unquiet dreams; / Leaning softly out / From ferns that drop their tears / Over the young streams. / Come away, O human child! / To the waters and the wild / With a faery, hand in hand*” [11, с. 18]. Загалом цей твір Єйтса конструюється як протиставлення прекрасного Інбуття і реальної дійсності, що сповнена печалі і труднощів: “*<...> For the world’s more full of weeping than you can understand /.../ While the world is full of troubles / And is anxious in its sleep*” [11,

с. 18]. Якщо маркерами матеріального світу (реальної дійсності) слугують предмети повсякденної життєдіяльності людини: *“kettle on the hob”*, *“oatmeal-chest”*, *“lowing of the calves”*, то світ надприродного представлений через водні простори з фантастичними властивостями, які творять картину пасторальної ідилії: *“rocky highland of Sleuth Wood in the lake”*, *“leafy island”*, *“wandering water gushes from the hills”*, *“in pools among the rushes could bathe a star”*, *“ferns that drop their tears over the young streams”*. При цьому вода тут постає як рухома стихія – струмок, джерело, що в кельтській міфології дарує зцілення, відновлення і відродження.

Як острів серед водних просторів представлений ірландський Іншосвіт у багатьох поезіях Єйтса – “До острова серед вод”, “Озерний острів Іннісфрі”, “Чоловік, що мріяв про чарівний край” тощо, в яких водний ландшафт, виписаний через типово ірландські природні маркери, створює враження спорідненості з прадавніми силами і перетворюється в його поезії на елемент сакральної топографії.

Покажемо щодо розкриття структури Єйтсової візіонерської уяви є вірш “Дикі лебеді в Кулі” (*The Wild Swans at Coole*), заголовний у збірці 1919 р., в якому, поряд із символом лебедів як душ закоханих, поетично втілені через чудовий осінній ірландський пейзаж символи води, дерева і каменя. Споглядаючи сцену на озері, ліричний герой ніби досягає трансцендентний момент онтологічної трансформації, що відображає і його стан душі: *“<...> The trees are in their autumn beauty, / The woodland paths are dry, / Under the October twilight the water / Mirrors a still sky; / Upon the brimming water among the stones / Are nine-and-fifty swans”* (підкреслення наше. – І. С.) [11, с. 131]. При цьому вже в першій строфі реалізується і метафора води як дзеркала, тобто медіатора містичного світу; і тоді лебеді, що хлюпочуться у воді, злітають у небесну вись і знову повертаються у тихі води, з природних об’єктів перетворюються на метафору, духовного двійника поета, його маску, символізуючи недоступні йому пристрасть, силу духу і нетлінність, вічну досконалість.

Міфологема води функціонує в ліриці ірландського митця і в одному зі своїх архетипних значень, символізуючи плинність часу, принцип загального і вічного руху. При цьому поет спирається не тільки на кельтську, а й загальноєвропейську традицію. Через метафору річки представлене життя у вірші Єйтса “Фергус та друїд” (*Fergus and the Druid*), що увійшло до збірки “Троянда” (1893): *“<...> I see my life go drifting like a river / From change to change”*, – говорить легендарний король Фергус [11, с. 33]. Вода як метафора невблаганого плину часу визначає семантичний і структурний рівні вірша “Старі діди милуються собою у воді” (*The Old Men Admiring Themselves in the Water*) зі збірки “В семи лісах”: *“I heard the old, old men say, / ‘Everything alters, / And one by one we drop away’. / They had hands like claws, and their knees / Were twisted like the old thorn-trees / By the waters. / I heard the old, old men say, / ‘All that’s beautiful drifts away / Like the waters’”* [11, с. 82]. Тут вода постає як поглинаючий людину Хронос, антитезою до “нескінченних вод” постає “конечна людина”. Її образи старців, що ніби врослися в берег край води (таке враження підсилюється через їхнє порівняння з природними об’єктами – “терниною”) і роздумують про конечність життя, а також епічний ритм і стримано-урочиста тональність радше підсилюють мотив руху на місці.

Проте значення, якими наділяє Єйтс у своїх віршах воду, амбівалентні: якщо в одних текстах вона виступає втіленням життя, невпинного руху, переродження, то в інших –

символом смерті, руйнації, первинного хаосу. Символом смертоносної первозданності постає вода у вірші “Бій Кухулїна з морем” (*Cuchulain's Fight with the Sea*) зі збірки “Троянда” (1893), де вперше у творчості поета з’являється кельтський герой Кухулїн як символ не лише мужності і доблесті, а й людяності і скорботи, фізичної і духовної цілісності, символ героїчного минулого Ірландії. У завершальних рядках Кухулїн, який вбив свого єдиного сина, кидається на Бейловий берег і починає розсікати морські хвилі, що уявляються йому військом Конхобара: “<...> *Cuchulain stirred, / Stared on the horses of the sea, and heard / The cars of battle and his own name cried; / And fought with the invulnerable tide*” (підкреслення наше. – І. С.) [11, с. 36]. Це бій, в якому неможливо перемагти (за однією хвилиною лине інша), і всі зусилля є марними: так, герой-сонце поринає у первозданий хаос моря, в якому з ним потопає і героїчне минуле Ірландії.

У вірші “Друге Пришестя” (*The Second Coming*) зі збірки “Майкл Робартес і танцівниця” (1921), що є яскравим зразком есхатологічного модусу оповіді, Єйтс за допомогою водного коду генерує значення страху, невпевненості і смертності “<...> *Things fall apart; the center cannot hold; / Mere anarchy is loosed upon the world, / The blood-dimmed tide is loosed, and everywhere / The ceremony of innocence is drowned*” [11, с. 187]. Образ кривавого потоку (“*the blood-dimmed tide*”), артикуюючи метафору води як світового хаосу, домінує в першій частині вірша в негативному значенні загрози, руйнації, смерті і стає символом ворожого, зловіщого світу, що оточує людину. Проте як втілення архетипу Великої матері (жіночого первня природи) образ потоку, рефлектуючи амбівалентність водної першостихії, не тільки маркує кінець людської (християнської) епохи, а й дає початок новій в образі химерної істоти – напівлева, напівлюдини (на зразок сфінкса): “<...> *somewhere in sands of the desert / A shape with lion body and the head of a man, / A gaze blank and pitiless as the sun, / Is moving its slow thighs, while all about it / Reel shadows of the indignant desert birds. / The darkness drops again; but now I know / That twenty centuries of stony sleep / Were vexed to nightmare by a rocking cradle, / And what rough beast, its hour come round at last, / Slouches towards Bethlehem to be born?*” [11, с. 187]. У цій частині вірша “вода” виступає антитезою до “пустелі” і символізує переродження.

Отже, доповнюючи конструювання цілісної концепції авторського міфосвіту, архетипний образ водного потоку, знаковий для всієї поетової творчості, є важливим для розуміння його світовідчуття та глибинного зв’язку з ірландською свідомістю, яка, за словами Єйтса, “подібна до нерухокої водної поверхні”. При цьому концепт “вода” у його ліриці набуває численних конотацій і варіацій: жива, рухома, цілюща (джерело, струмок чи хвиля морська) і мертва (крига), небесна (дощ, роса) і земна (річка, море, озеро, джерело), які доповнюються і одночасно протиставляються символічним образам каменя (скелі), дерева чи пустелі. Образ води еволюціонує від конкретного зображення, в якому майже немає символічного виміру, до узагальнених міфопоетичних категорій. При цьому, будучи пов’язана з універсальними категоріями людського мислення, міфологема води в ліриці Єйтса не обмежена рамками конкретного міфологічного сюжету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Башляр Г.* Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр ; [пер. с фр. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
2. *Гюйонварх К.* Кельтская цивилизация [Электронный ресурс] / К. Гюйонварх, Ф. Леру ; [пер. с фр. Г. Бондаренко, Ю. Стефановой]. – СПб. : Культурная инициатива, 2001. – 271 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/guyuyon/
3. *Йейтс У. Б.* Роза алхимии / Уильям Батлер Йейтс ; [пер. с англ. В. Нугатов ; предисл. В. Чухно]. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 400 с.
4. *Мелетинский Е. М.* Поэтика мифа / Елизар Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 407 с.
5. *Топоров В. Н.* О “поэтическом” комплексе моря и его психофизиологических основах / В. Н. Топоров // Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического : Избранное / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс, 1995. – С. 575–622.
6. *Тресиддер Д.* Словарь символов / Джек Тресиддер ; [пер. с англ. С. Палько]. – М. : ФАИР-ПРЕСС ; Гранд, 2001. – 444 с.
7. *Тэрнер В.* Символ и ритуал / Виктор Тэрнер. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
8. *Холлис Дж.* Мифологема. Воплощения невидимого мира / Джеймс Холлис ; [пер. с англ. В. Мершавки]. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2010. – 184 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
9. *Юнг К. Г.* Душа и миф: шесть архетипов / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ. В. Науманов]. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
10. *Юнг К. Г.* Психология и религия [Электронный ресурс] / Карл Густав Юнг // Архетип и символ / К. Г. Юнг. – СПб. : Ренессанс, 1991. – Режим доступа : <http://www.koob.pro/jung/>
11. *Yeats W. B.* The Collected Poems / William Butler Yeats ; [Ed. by Richard J. Finneran]. – New York : Simon and Schuster Inc., 1996. – 544 p.

Стаття надійшла до редколегії

01.12.2015 р.

Статтю прийнято до друку

20.02.2016 р.

“WATER” MYTHOLOGEM IN WILLIAM B. YEATS’S LYRICS

Iryna Senchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
(1, Universytetska st., Lviv, 79000)*

The article investigates the specificity of artistic representation of the “water” mythologem and its functioning as an individual creative projection of psychological and cultural-genetic archetypes in W. B. Yeats’s lyrics. It proves that this mythologem is significant for understanding his worldview and inner ties with the Irish consciousness. The archetypal image of water stream (river, spring, lake, sea) complements the construction of his mythopoeic world. However, within Yeats’s mythopoetics, the “water” is interpreted not only as the representation of the archetype of the Great Mother, fertility but as a symbol of stream and continuity of time as well as the image of chaos.

The archetypal image of the water flow, a landmark for the whole of the poet’s work is important for understanding his attitude and deep connection with the Irish consciousness,

which, according to Yates, is “similar to the fixed water surface”. This concept of “water” in his poetry takes many connotations and variations, live, mobile, healing (spring, stream or wave sea) and dead (ice), heaven (rain, dew) and terrestrial (river, sea, lake, spring), which both complemented and are contrasted with symbolic images of stones (rocks), trees or desert. The image of water evolves from a particular image in which almost no symbolic dimension to the generalized mythopoetic categories is detected. However, being linked to the universal categories of human thought, mythological water in the lyrics by Yates is not limited by any specific mythological story.

Keywords: mythologem, mythopoetics, archetype, symbol, myth, W. B. Yeats.